

Список использованной литературы:

1. Даниярова А., Бакирова К. Базаркул Данияров – первый педагог. Портрет на фоне эпохи. М., 2021

УДК 811.512.154

Солтоноев А. М.

Ж.Баласагын атындагы КУУ

Солтоноев А. М.

КНУ им. Ж. Баласагына

Soltonoev A. M.

KNU J. Balasagyna

КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕГИ ОМОНИМИЯ МАСЕЛЕСИ ПРОФЕССОР КАРБОЗ ДЫЙКАНОВДУН ИЗИЛДӨӨСҮНДӨ ВОПРОС ИЗУЧЕНИЯ ОМОНИМИИ В КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКЕ В ИССЛЕДОВАНИИ ПРОФЕССОРА КАРБОЗА ДЫЙКАНОВА THE QUESTION OF STUDYING HOMONYMY IN THE KYRGYZ LANGUAGE IN THE STUDY OF PROFESSOR KARBOZ DYIKANOV

Аннотация: Бул макалада профессор К.Дыйкановдун кыргыз тилиндеги лексикалык бирдиктердин бири болгон омонимдерди изилдөөсү тууралуу сөз кылынат. Аталган кубулуш окумуштуу тарабынан мыкты деңгээлде изилдөөгө алынып, таблица түрүндө бир канча эмгектеринде чагылдырылып көрсөтүлгөн. Негизи эле омонимдер тууралуу ар кандай пикирлер айтылып, окумуштуулар арасында кызыгууну жаратып келет. Мына ушул максаттан алып караганда, К.Дыйканов омонимдерге байланыштуу бир катар маселелерди тактоого аракет жасап, өзүнүн илимий-теориялык көз караштарын сунуштап, аны далилдөө үчүн бир канча аргументтүү факт-материалдардын негизинде көптөгөн мисалдарды берген. Биз ушул маселеге кайрылып, окумуштуунун илимий-изилдөөсүнө токтолуп, чакан макала жазууну ылайык көрдүк. Бул чакан эмгек канчалык бир деңгээлде кыргыз тилиндеги омонимдерди изилдөөдө баалуу материал болуп бере алат деген ойдобуз. Мында жазылган материал бир канча мисалдар менен талдоого алынып берилди.

Аннотация: В этой статье рассказывается об исследовании омонимов, одной из лексических единиц в кыргызском языке, профессором К.Дыйкановым. Данное явление исследовано ученым на высоком уровне и представлено в его нескольких работах в виде таблицы. Действительно, вопрос изучения омонимов порождает множество спорных мнений, тем самым вызывая интерес со стороны учёных к этой теме. Исходя из этой цели, К. Дыйканов попытался прояснить ряд вопросов, связанных с омонимами, изложил свои научно-теоретические взгляды и привел множество примеров, основанных на ряде аргументированных фактических материалов, подтверждающих это. Обратившись к вопросу изучения омонимов и остановившись на научных изысканиях ученого, мы решили написать данную статью. Думаем, что эта небольшая работа может стать ценным материалом при изучении омонимов в кыргызском языке. Здесь письменный материал объясняется несколькими примерами.

Annotation: This article describes the study of homonyms, one of the lexical units in the Kyrgyz language, by Professor Karboz Dyikanov. This phenomenon has been studied by the scientist at a high level and is presented in his several works in the form of a table. Indeed, the question of studying homonyms generates a lot of controversial opinions, thereby arousing interest on the part of scientists in this topic. Proceeding from this goal, Karboz Dyikanov tried to clarify a number of issues related to homonyms, outlined his scientific and theoretical views and gave many examples based on a number of reasoned factual materials confirming this. Turning to the question of studying homonyms and focusing on the scientific research of the scientist, we decided to write this article. We think that this small work can become valuable material in the study of homonyms in the Kyrgyz language. Here the written material is explained by several examples.

Негизги сөздөр: омоним, фонетика, лексика, грамматика, омоформа, омограф, омофон.

Ключевые слова: омоним, фонетика, лексика, грамматика, омоформа, омограф, омофон.

Keywords: homonym, phonetics, vocabulary, grammar, homoform, homograph, homophone.

Кыргыз тилинде көптөгөн тилдик кубулуштар бар. Алардын бири – омонимдер. Аталган сөздөр кыргыз лексикасында өзгөчө кызмат аткарып, тилде бөтөнчөлүктү жаратып келет. Себеби омонимдер ар башка түшүнүктү, түрдүү предметтерди, ар кандай нерселерди жана башка ушул сыяктуу заттарды бир гана сөз менен атап, экиден ашык маанини туюнтуп турат. Мына ушул кубулушка профессор К.Дыйканов кенен токтолуп, омоктуу ойлорун билдирген. Маселен, ал өзүнүн “Кыргыз тилинин фонетикасы менен лексикасы боюнча методикалык колдонмо” аттуу эмгегинде мындай деп жазат: “Тыбыштык түзүлүшү бирдей, мааниси ар башка турпатташ сөздөрдү омонимдер дейбиз. Омонимдер жөнүндөгү илим омонимика деп аталат”- деп белгилеген [1, 97-б.]. Окумуштуу оюн андан ары улап, омонимдерди төмөндөгүдөй таблица түрүндө көрсөтөт.

Омонимдер			
Лексикалык омоним		Грамматикалык омоним	
омоэма	омоформа	омограф	омофон
Тон I одежда	Жен I рукав	Ток сытый	Карындаш
Тон II рс. музыка	Жен II этиш	Электр	Карандаш
Казы I ар. судья	Тана I телка	Карта географ	Барат
Казы II жылкыда	Тана II этиш	Чучук	парад

К.Дыйканов кыргыз тилиндеги омонимдерди таблица түрүндө биринчилерден болуп көрсөтүп, тилибизде өзгөчө кубулуш экендигин баса көрсөткөн. Мындан сырткары ал тектеш тилдердеги омонимдерди карап, кыргыз тили менен салыштырып караган. Мисалы, катын деген сөздү алып карасак, эркектин жубайы, аялзатын атоодо колдонулган сөз. Бул сөздү окумуштуу: “Казак тилинде катын, кыргыз тилинде катын, түрк тилинде катун, монгол тилинде катун” -деп таблица түрүндө көрсөтөт [2, 101-б.]. Ал эми кыргыз тилинде катын сөзүнүн дагы бир мааниси кандайдыр бир нерсени көрсөтпөй катуу, жашыруу, бекитүү сыяктуу түшүнүктү туюнтуп турат. Мисалы: “Шашылышка” деп, сый оокатын баласына бербей катынып, дайым камдуу байбиче, соорусунан күмүш чачпагын шагырата ылдам-

жылдым кыймылдап, “тыз” эттире чайын тез кайнатып, дасторкон жая бышып турган казы-картасынан өзү туурап алдыга койду (Кыргын).

К.Дыйкановдун бөлөк тилчи-окумуштуулардан өзгөчөлүгү – дайыма тилдик кубулуштарды таблица түрүндө көрсөтүп, атайын система катары изилдөөгө алган. Ал бир гана омонимдерди эмес, тилдин башка да бирдиктерин ушундай өңүттө иликтеген. Мындай бөтөнчөлүк бардык окумуштууларда боло бербейт. Ушул өзгөчөлүктү карап отуруп, профессордун илимге болгон тактыгын, ар бир илимий-теорияга факт-материалдарды негиздүү келтиргендигин, өзүнүн оюн далилдөө үчүн аргументтүү мисалдарды бергендигин байкоого болот. Демек, окумуштуу бизге окшогон жаштарды илимге чоң жоопкерчилик менен мамиле жасапты, эч качан илимде калп айтпашты, тил илими математикалык формадай так болуш керек экендигин өзүнүн эмгектери аркылуу үйрөтүп, үндөп турат.

К.Дыйканов омонимия маселесине бир нече ирет кайрылып, андагы көтөргөн маселелерин кийинки эмгектеринде да жазып калтырган. Маселен, омонимдердин түрлөрүн, алардын жасалуу жолдорун жана терминдин аталышы боюнча өзүнүн жеке терминдик атоосун сунуштаган. Ал мындай деген көз карашын калтырган: “Омонимдер көп маанилүүлүк, фонетикалык жана грамматикалык жолдор аркылуу жасалат. Омонимдер лексикалык жана грамматикалык омонимдер деп экиге бөлүнөт. Лексикалык омонимдер өз ичинен омоэма жана омоформа, ал эми грамматикалык омонимдер омограф жана омоним деп экиге бөлүнөт [3, 161-б.]. Айта кетчү нерсе, автор омоним деген терминдин ордуна “аты уйкаш” терминин колдонгон. К.Дыйканов кыргыз тилиндеги омонимдердин пайда болуу булактарын академик Б.Юнусалиев белгилегендей көрсөтөт. Чындыгында эки окумуштуунун тең ойлору, көз караштары туура. Анткени омонимдер көп маанилүү сөздөр менен окшош келишип, мааниси жагынан да жакындыкты түзүп калышат. Бирок бул экөөнүн ортосунда айырмачылык өтө чоң. Болгону дыкаттык менен анализдеп, ар бир сөздүн берген маанисин тереңден ажырата билүү керек. Ошондуктан омонимдерди кароодо сөзсүз түрдө көп манилүү (полисемия) сөздөр менен чогуу кароо абзел. Себеби көп маанилүү сөздөр омонимдердин пайда болушуна өтө чоң өбөлгө түзүп, тилибизде бөтөнчө кызмат аткарып келет. Бул боюнча да академик Б.Юнусалиев мындай деген: “Кыргыз жана башка тектеш тилдерде омонимдердин үч түрү кездешет: 1) фонетикалык омонимдер; 2) лексикалык же көп маанилүүлүктөн жаралган омонимдер; 3) шарттуу түрдө алгачкы же болбосо лексико-грамматикалык омонимдер”-деп, баса көрсөткөн [4, 122-б.].

Омонимдерди изилдөөдө жогорудагы аты аталган окумуштуулардын эмгектерин өзгөчө баалоого арзыйт. Анткени алар омонимдерди бир гана кыргыз тилдин негизинде карабастан, жалпы түрк тилдери менен кошо башка тилдерди да карап, ортосундагы айырмачылыктар менен жалпылыктарды салыштырып беришет. Анткени окумуштуулар омонимдердин пайда болуу булактарын көрсөтүүдө башка тилдерди да анализге алып, кыргыз тилинде катар колдонулуп, ар башка түшүнүктү берип келерин мисалдар менен көрсөтүшөт. Мисалы, К.Дыйканов: “Түрк калкына, анын ичинде Кыргызстанга араб тилинин лексикасы менен ислам дини X-XI кылымдарда эле тарала баштаган деп болжоо керек”-деп жазган [5, 87-б.]. мына ушул эмгегинде бир катар сөздөрдү келтирген. Ошолордун ичинен мисалга ала турган болсок, I “акыр” сөзү арабча: замандын соңу; II “акыр” сөзү кыргызча: мал (ат) байлана турчу жер. Мындан башка бир топ мисалдарды келтирүүгө болот. Ал эми академик Б.Юнусалиев фонетикалык омонимдер боюнча: “I ат (жылкы), II ат же аад (адам аты, ысым)”-деген мисалдарды келтирет [4, 122-б.].

Академик Б.Юнусалиев кыргыз тил илими үчүн ополтоодой эмгек сиңирип, кыргыз элине баалуу мурастарды, кайталангыс эмгектерди калтырып кетти. Мына ошолордун ичинен омонимдерге да өзгөчө токтолуп, алардын табиятын, түрлөрүн жана пайда болуу булактарын тастыктап, кыргыз тилинин лексикасына фундаменталдуу “Киргизская лексикология” аттуу эмгегин арнап калтырды. Ушул изилдөөсүндө омонимдерди тереңден изилдеп, башка түрк тилдери менен катар карап, көптөгөн маселелерди ачыктап кетти десек болот. Аталган маселени окумуштуу К.Дыйканов андан ары иликтөөгө алып, бул боюнча илимий-теориялык маселелерди чечмелеп берген жана кыргыз тилинин лексикасына байланыштуу эмгектеринде дайыма ушул теманы козгоп, жаңы китеп жазган сайын жаңы идеяларды ачыкка чыгарган.

Жыйынтыктап айтканда, окумуштуу К.Дыйканов омонимия маселеси боюнча бир катар жаңы илимий ачылыштарды жасап, кыргыз лексикасы үчүн чоң бир эмгек жазып калтырды десек болот. Омонимдердин табиятын изилдөөдө көп маанилүү сөздөр өтө чоң ролго ээ экендигин белгилеп, тилибизде өзгөчө кубулуштардын бар болгондугу тилде бөтөнчөлүктү, айырмачылыкты, өзгөчөлүктү туюнтуп турушу жакшы көрүнүш деп баамдайт. Жогоруда белгилегендей, окумуштуу омонимдерди бир гана кыргыз тилинде карабай, башка түрк тилдери менен кошо салыштырып, алардан болгон айырмачылыгын так, даана көрсөтө алган.

К.Дыйканов бир гана омонимдер же кыргыз тилинин лексикасын гана изилдебестен, тил илиминин бардык бөлүмдөрүнө кайрылып, мазмундуу илимий-иликтөөлөрүн жүргүзгөн. Ал бир канча окуу китептерин жазып, кыргыз тил илими үчүн ат көтөргүс эмгек жасап кетти десек болот. Окумуштуунун билими тереңдигин, изилдөө жүргүзүү методикасынын күчтүүлүгүн, ой жүгүртүүсүнүн кенендигин жана таланттуу педагог болгондугун калтырып кеткен баалуу мурастарынан сезип-туюуга болот...

Колдонулган адабияттар:

1. К.Дыйканов Кыргыз тилинин фонетикасы менен лексикасы боюнча методикалык колдонмо Ф.1988-ж.120б.
2. К.Дыйканов Кыргыз тилинин тарыхынан Б.2018-ж. 148б.
3. К.Дыйканов Кыргыз тили таблица түрүндө А.1989-ж. 394б.
4. Б.Юнусалиев Киргизская лексикология Ф.1959-ж.368б.
5. К.Дыйканов Кыргыз тилинин тарыхынан Ф.1980-ж. 156б.

УДК 80/81

Султаналиев И.

Ж. Баласагын атындагы КУУ

Султаналиев И.

КНУ им. Ж.Баласагына

Sultanaliev I.

KNU im. J. Balasagina

**МАХМУД КАШГАРИНИН «ДИВАНУ ЛУГАТИ-Т ТҮРКҮНҮН» КОТОРУЛУШ
МАСЕЛЕЛЕРИ**

**ВОПРОСЫ ПЕРЕВОДА «ДИВАНУ ЛУГАТИ-Т ТҮРК» МАХМУДА КАШГАРИ.
TRANSLATION ISSUES "DIVAN LUGAT-T TURK" MAHMUD KASHGARI**